

התרגומים

כשאנו מדברים על התרגומים כונתנו היא ראשית-כל לתרגום אונקלוס לתורה ולתרגום יונתן לנביאים. הללו הם שני התרגומים היהודיים הרשמיים — ואין ספק, שנתחברו בבבל. בגניזה של קהיר נמצא מספר גדול למדי של קטעים מתוך תרגומים אלה המנוקדים נקוד בבלי אמיתי, ולא נדע קטע-מה של תרגום אחר, שנקוד כזה לו. ברור, שהיו משתמשים רק בשני תרגומים אלה בבבל.

אונקלוס, השם בו נקרא התרגום לתורה, אינו אלא עקילס. עקילס הנהו מחברו של תרגום יוני חדש של התנ"ך. נחוץ היה לחבר תרגום זה במאה השניה לספה"ג, אחרי לכידת ירושלים ואחרי חורבן-הבית: היהודים לא יכלו יותר להשתמש בתרגום היוני העתיק לתורה, מפני שלא היה עשוי לטקסט של התורה כפי שנקבע מחדש לאור כתבי-יד עתיקים, שהובאו, לפי המקובל, מבית-המקדש. כמו-כן לא עלה בד בבד עם הבאור הרשמי של התורה שבעל-פה כפי שהוא משתקף במשנה, שהוחלה עריכתה בימים ההם. וכך נתחבר תרגום יוני חדש, שמלא את החסרונות הנ"ל; ותרגום זה — עקילס מחברו.

מחבר התרגום היוני החדש מובא פעמים אחדות בתלמוד ירושלמי ובמקורות ארץ-ישראליים אחרים. כאן אנו מוצאים את השם עקילס. בתלמוד בבלי השם הוא אונקלוס. מיחסים לאונקלוס דברים אחדים, אך בדרך-כלל אין מיחסים לו את תרגום התנ"ך. רק במקום אחד, במגילה, ג' ע"א, מיוחס תרגום התורה לאונקלוס הגר, ובאותו מקום ניתן שמו של יונתן בן עוזיאל כמחבר התרגום לנביאים. המקור הזה בתלמוד בבלי הנהו הבסיס ליחוס שני התרגומים הבבליים לשני שמות אלה.

אך התלמוד הבבלי תלוי כאן בירושלמי, שבו (במגילה א, ט) אנו מוצאים פרטים על התרגום היוני של עקילס¹. בבבל לא ידעו הרבה על התרגום היוני לתנ"ך. וכך השם, שנשתנה לאונקלוס, יוחס לתרגום הארמי לתורה. בדרך כלל אין תרגום מעשה-ידינו של מחבר יחידי ועפ"ר הנהו עלום-השם. באמת אין שם המתרגם הבבלי ידוע. מסתבר מאד, שאנשים אחדים, או ועדות מיוחדות של אנשים, טפלו בקביעת הטקסטים של התרגומים המאושרים והמקוימים הללו. אבל השם אונקלוס עלה יפה למדי לתרגום הארמי הרשמי החדש לתורה. בתרגום זה נתכוננו המתרגמים לתת ליהודים

דוברי־ארמית מה שנתן התרגום היוני של עקילס ליהודים דוברי־יונית: כתרגום היוני כן התרגום הארמי עזר ליהודים להבין את התורה ובאורה כהלכתם. והשם יונתן, המיוחס לתרגום הנביאים, אינו — וכדעתו של שד"ל² — אלא תרגום השם היוני תאודוטיון. תאודוטיון הנהו האיש, שהתקין תרגום יוני עתיק על התנ"ך לאור הטקסט העברי בעל־הבאור הרשמי, שנקבע מחדש. וכך יוחס השם בצורתו העברית — יונתן — לתרגום הבבלי החדש לנביאים. ומפני ששמו של אחד מתלמידי הלל היה יונתן בן עוזיאל, נקרא התרגום על שמו.

אין מי שיראה בתרגומו של עקילס יונית למופת. ס. ק. ברקיט³ בא לידי מסקנא: „אשר לתרגום עקילס, כת"י של קהיר מראה, שאכן — כפי שתעדינה ההערות המפוזרות בהקספלה — היה מחוסר־חן ומלא דקדוקי־עניות“. מכיון שארמית קרובה יותר לעברית רשאים אנו לומר, שהארמית של אונקלוס טובה במדת־מה מן היונית של עקילס. גם בה יש משום נקרנות, אך אולי אינה מחוסרת־טעם כ"כ. אבל לשונו של אונקלוס קובעת בעיה לעצמה. ארמית נעשתה ללשון השלטת באימפריה הפרסית, וכך ראוה היהודים, והיתה רוחת בבבל ובא"י עד שבאה ערבית וירשה מקומה. ספרים נכתבו בארמית ספרותית, וזו מובנת היתה בכל־מקום שהיתה ארמית מדוברת. דוגמא מלשון זו אנו מוצאים בארמית של ספר דניאל! התפתחות מאוחרת של הארמית הספרותית הזאת שמשה בסיס לתרגום אונקלוס. ונבחרה שפה זו לשם מטרה זו כדי שיהא התרגום מובן בכל הארצות שארמית מדוברת בהן. אבל לשון התרגום היתה מושפעת בהרבה מן הטקסט העברי, שכן דקדקו מאד המתרגמים לחקותו בכל פרטיו. „התרגום מלא למדנות ואינו אלא חקוי מלאכותי למקור העברי; וכאן עשו בארמית כדרך שעשו ביונית בתרגומו של עקילס“. כך יתאר ג. דילמן את לשונו של אונקלוס⁴.

כשם שתרגומו של עקילס הותקן בהתאם לתורה שב"פ, שעריכתה במשנה התחילה בזמנו של רבי עקיבא, כך תרגום אונקלוס מיצג — אך במדרגה גדולה בהרבה — את גלוי־הפנים בתורה כהלכה הרשמית. בכל מקום הולך הוא אחרי ההלכה כפי שנערכה במשנה וכפי שנתפתחה אח"כ

2 עיין שד"ל: *Nachträgliches über die Targumim. Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie* .. ed. Abraham Geiger, Vol. V 1844 עמודים 124-136. הדרך שבה יתאר שד"ל את שני התרגומים הבבליים ראויה לעיון אפילו בימינו אלה. עיין גם: א. גייגר. 164 p. „Urschrift“...

3 עיין: *Fragments of the Books of Kings according to ... Aquila*, ed. by F. Crawford Burkitt, Cambridge, 1894 עמוד 32.

4 ג. דאלמאן: *Grammatic des Jüdisch-Palästinischen Aramaisch* : מהדורה שניה, לייפציג 1905; עמוד 13.

בתלמוד. טקסט רשמי כזה לא יכל היה להקבע מוחלטות לפני המאה החמישית לספה"נ.

ונוסח קבוע לתרגום זה — ומאושר ומקוים הוא כראוי. קיים היה בשתי נוסחאות שונות זו מזו במקצת שיוחסו לישיבות שבסורא ונהרדעא. אך שנויי-גירסא בכתבי-יד ובמהדורות שבדפוס מקורם בדרך-כלל ברצון המעתיק או המהדיר לחקות את הנוסח העברי לכל פרטיו: סדר המלים, מלא וחסר וכדומה.

שנויי-הגירסאות של שתי הנוסחאות נשתמרו במסורה אחת שנספחה לתרגום בבבל. לשון המסורה הזאת היא כלשון המסורה, שנספחה לכתבי-יד של התנ"ך בבבל. המסורה של התרגום נמצאת במהדורה של התרגום, שיצאה לאור בספיונטה בשנת 1557 וידועה היתה למחבר "פשתגן" — מין באור לתרגום, שנתגלה ע"י לוצאטו, ויצא לאור ע"י נתן אדלר במהדורתו לתורה, וילנא 1874. הערות מסרתיות לתרגום נאספו והוצאו לאור ע"י אברהם ברלינר לפי כתבי-יד שמצא באיטליה, ושוב לפי סדר א"ב, — ע"י לנדואר⁵. אך בכתבי-יד טברנינים, שבהם נשתמרו עפ"ר הערות אלו, הן עולות בלולות, ואף לנדואר, שקריטי הוא מברלינר, לא ידע כיצד לטפל בחומר-שעטנו זה. הערות בנות-ערך למסורה זו על כת"י בבליים בעלי-נקוד בבלי נשתמרו בגניזה — והללו מדויקות ביותר וחשיבותן גדולה. א. מקינטוש טפל בהן ועמד להוציאן לאור. אך נחוצה הוצאה חדשה של כל-המסורה כדי שתשמש בסיס להוצאה חדשה של התרגום. המתודה לשם זה על-כרחנו תהא צריכה להיות אחרת בהרבה מן המתודות, שנקטו בהן ברלינר ולנדואר⁶.

לשון התרגום לנביאים עשויה כמעט במתכונתה של לשון תרגום אונקלוס, אלא שהיא מכילה חומר-אגדי יותר ואינה בת-סמך כזו של תרגום אונקלוס. גם מסורה אין לה.

אברהם גייגר הראה, שהתרגומים הרשמיים האלה — שבלי ספק נקבעו בבבל לא לפני המאה החמישית לספה"נ — תרגומים אחרים קדמו להם. לפי דעתו נשתמר חומר עתיק ב"תרגום הירושלמי" על התורה, שאפשר שחלק ממנו הוא בן-התקופה הטרומ-נוצרית⁷. גם דעת צונץ היא שחלקים מסוימים של התרגומים האלה עתיקים מאד. אבל התרגומים האלה מכילים

The Masorah zum Targum Onkelos ... nach Handschriften... ediert 5
und commentiert von A. Berliner, Leipzig 1877—Die Mäsôräh zum Onkeles
auf Grund neuer Quellen, lexikalisch geordnet und kritisch beleuchtet von
S. Landauer, Amsterdam, 1896.

6 עיין : P.207-211, Leipzig 1913, "Masoreten des Ostens",

7 עיין : L. Zunz, Die gottesdienst-: p. 451 ff., A. Geiger, „Urschrift ...“

historisch entwickelt, Vorträge der Juden, 1892, שניה, עמ' 70 ואילך.

גב הרבה פסקאות מאוחרות וקשה לבוא לידי מסקנא ברורה בענין זה, שכן לא נשתמר שום קטע בצורת כת"י מן התרגום העתיק הזה. עתה נמצאו בגניזה קטעים ממנו, ופרסמתים בספרי *Masoretan des Westens*, חלק שני 1930, עמודים 65—1 ויחדתי עליהם את הדבור בעמודים *13—*1. הקטעים האלה נפוצים בספריות שונות. הקטעים, שקראתים בשמות C, B, D, הם השרידים של שלשה כתבי-יד נהדרים הכתובים על גליונות קלף גדולים. הטקסט העברי כתוב, פסוק אחר פסוק, על-ידי התרגום, ותרגום זה אינו תרגום אונקלוס אלא התרגום הא"י העתיק לתורה. כתבי-היד האלה — נקוד טברניני להם. אם נשוה בזהירות את כל-הפרטים של הנקוד בטקסט העברי שלפנינו לנקוד הטקסט של בן-אשר לתנ"ך — על-כרחו נכיר, שהנקוד קדם במדת-מה. מסתבר מאד, שכתבי-היד האלה נכתבו במאה התשיעית לספה"נ.

הקטע החשוב ביותר משתמר בין זכויות בקמבריג' ככ"י 20,155 של אוסף טיילור-שכטר. זהו קטע של מגילת-קלף ובו נשתמרו חלקים של ארבעה עמודים ונקוד ארץ-ישראלי להם. נקודות וטעמים טברניניים אחדים נוספו בידו של אדם בתקופה מאוחרת יותר. הקטע מכיל חלקים של התרגום הארץ-ישראלי לשמות כא, א—כב, כז הפותח בסדר טו בשמות כא, א, ומסיים בסדר טז בשמות כב, כד. הקטעים מכילים עניני דת ודין, ששמשו בסיס לחלקים של התורה שבע"פ כפי שהם מתבטאים במשנה. מסכת בבא קמא פותחת בדיון ארבעה אבות נזיקין — השור מוסב על שמות כא, לה, הבור — על שמות כא, לג, ואין ספק, שהמילים המבעה וההבער מוסבות על שמות כב, ד, ועל שמות כב, ה, ומתכונות הן ל ב ה מ ה ו א ש. הקושי הוא, שמילים בנות שורש אחד בעברית אין פרוש אחד להן בשני המקומות: פעם פרושן: ב ה מ ה ו א כ י ל ה ("ושלח את בעירה ובער") ופעם: א ש ו ש ר פ ה ("המבעיר את הבערה"). בקטע של התרגום הארץ-ישראלי שני הפסוקים מתורגמים: 4. ארום יבקר גבר חקל או כרם וישלח ית יקידתה ויוכל בחקלה דאחרן בית שפר חקלה ובית שפר כרמה ישלם: 5. ארום תיפוק אש ותשכח קוצנין ותיכול גדישין [או קמ] ה או חקלה משלפה ישלם מן דמוקד ית יקידתא: ברור, שפירושו של המילים העבריות בשני הפסוקים היא אש ושרפה וההבדל אינו אלא בזה, שבמקרה הראשון מבקר אדם את שדה-רעהו ומבעיר-אש בו ובמקרה השני הוא מבעיר אש באדמתו שלו והאש מתפשטת ולוחכת את שדה-חברו. באור' זה סותר ברורות את הבאור היהודי המקורי, ומסתבר שקדם בזמנו, והתורה שבע"פ, כפי שהיא ערוכה במשנה, — תוקף לא היה לה אז עדין. יש לשמח על טקסט זה ששרד. עפ"ר לא נתקימו טקסטים יהודים עתיקים כאלה אלא-אם-כן היו כתובים יונית — ובידי נוצרים נתקימו ולא בידי יהודים. הנוצרים התענינו בספרים ממין "הכתובים האחרונים" ו"הספרים החיצונים", בספרי פילון ויוסיפוס

וכדומה, שאבד ערכם בעיני היהודים בעת שהתחילו בקימום היהדות במאה השנייה.

נשגה אם נקיש את התרגום הארץ-ישראלי הזה לתרגום אונקלוס. התרגום האי"י — טקסט קבוע לא היה לו. שני קטעים מתוך התרגום (בראשית כח, טז ואילך ומב, ל ואילך) נשתמרו בשני כתבי-יד וחשובים, בערך, ההבדלים שביניהם. כאן דומים הדברים לתרגום השומרוני, שעמד במדרגה פרימיטיבית יותר וכל כת"י וכ"י שבו — טקסט בעל אופי מיוחד לו. ועוד הבדל בין שני התרגומים: התרגום האי"י אינו תרגום פשוט של הטקסט העברי; יש ובפסוקים מסוימים שבו משוקעים באורים — מהם ארוכים ומהם קצרים —, שאופי מדרשי להם. ויש שתרגומו ובאורו של פסוק אחד משתרעים על-פני חצי עמוד. התרגום המכונה בשם "תרגום ירושלמי" בנוי ביחוד באורים מדרשיים לפסוקים בודדים; מורכב הוא רק מקטעים ולכן יקרא "תרגום-של-קטעים"⁹. על-יסוד הטקסט שנתגלה מחדש אנו למדים, שאין תרגום זה אלא אוסף של באורים מדרשיים לפסוקים בודדים הנמצאים בתרגום האי"י לתורה. התרגום הנמשך-והולך של התרגום העתיק — תרגום-אונקלוס יכל לבוא במקומו; ואכן בא במקומו בתרגום המכונה בשם פסודו-יונתן לתורה¹⁰. חמר-היסוד של תרגום זה הנהו תרגום אונקלוס, ולתוך שלדו שוקע הרבה חומר מדרשי מתוך התרגום הארץ-ישראלי העתיק. אם נסלק את המילים הלקוחות מתוך תרגום אונקלוס ישאר החומר של התרגום העתיק. אלא שבכל-זאת עלינו להיות זהירים; יש ופסוקים הרבה שונו פניהם ויש ופסוקים בני-תקופה מאוחרת ביותר נתמצעו בין יתר הפסוקים. הקטעים של התרגום העתיק שבגניזה נותן לנו את היכולת לעמוד על טיבם של שרידי-תרגום זה וללמד את הדרך בה הוסיף חומר זה להתפתח.

שלושת כתבי-היד הנהדרים של התרגום העתיק שדברתי עליהם ודאי שזמן הכתבם לא חל אחרי המאה התשיעית, ואין להניח, שהללו היו כתבי-היד היחידים, שנכתבו בזמן ההוא. עלינו אפוא לדעת, שבמאה התשיעית

8 אשר לשנויים הקלים בנקוד הטקסט העברי עיין: "Masoreten des Westens".

כרך ב', 1930, עמוד 2, הערה 1.

9 הקטעים של התרגום נתפרסמו לראשונה ע"י פ. פראטנסיס ב־ Rabbinc Bible. ונציה 7—1516, ומהדורה זו שמשה טופס למהדורות אחרות של התנ"ך. חומר נוסף מתוך כתבי-יד נתפרסם ע"י משה גינצבורגר ("Das Fragmententargum (Targum Jeruschalmi zum Pentatuch)", Berlin, 1899.

10 "Pseudo-Jonathan" (Targum Jonathan ben Uziel zum Pentatuch).

Nach der Londoner Handschrift (Brit Mus. add. 27031) herausgegeben von Dr. M. Ginzburger, Berlin, 1903. (Forins) אשר פורינס.

וינציה, 1591.

בא"י היה עדין צורך גדול בכתבי-יד מעין אלה. את זאת לא נוכל להבין אלא-אם-כן נאמר, שהתרגום הבבלי הרשמי, תרגום אונקלוס, לא היה בן-סמך בזמן ההוא בא"י. יודעים אנו, שנעשו נסיונות רציניים בחצי השני של המאה השמינית לשם השפעה על יהודי א"י, שיקבלו עליהם את מרות יהודי בבל ואת שלטון הגאונים¹¹. וכאן אנו רואים, שנסיונות אלה לא הביאו את התוצאה המקווה. יהודי א"י רגילים היו למנהגי א"י. מסתבר מאד, שעבר זמן רב עד שקניני-רוח בבליים, כגון: התלמוד הבבלי ופרשיות התורה הנקראות שנה שנה, נתקבלו ברצון בא"י.

אשר לתרגום אונקלוס עלינו להסיק, שנעשה בן-סמך בא"י בזמן שארמית חדלה מהיות רוחת כלשון-דבור בא"י וערבית ירשה את מקומה. תרגום אונקלוס לא היה יכול אפוא לשמש עזר ליהודי-א"י דוברי-ארמית כדי שיבינו את התורה הכתובה עברית. לשם השגת מטרה זו שמש רבות בשנים התרגום הארץ-ישראלי העתיק. תרגום אונקלוס — מטרתו שונה היתה, בו היה כלול באור התורה ע"פ ההלכה כפי שנתפתחה בבבל, ושאיפתו היתה, כביכול, להיות ערב לבאור הרשמי הזה של התורה. זהו ערכו הגדול של התרגום הזה — לא רק לבבל ולא"י אלא לכל-ארץ, לכל-זמן ולכל-אדם. כל השוקד לדעת את גלוי-הפנים הרשמי היהודי של התורה ימצאהו בתרגום אונקלוס.

לשם כך היה צורך לבור שפה, שהיתה מובנה בדרך-כלל. והנה לא הארמית שמדוברת היתה בבבל ואף לא זו שמדוברת היתה בא"י היו מתאימות לכך. העובדא, שהארמית הספרותית הזאת היתה מושפעת מאד מעברית היתה אולי לטובה. מן הצד השני, לא יקשה לנו להבין, מדוע השפה המלאכותית הזאת, שנוצרה ע"י חכמים שבבבל, לא היה כחה יפה לגרם, שדתרגום יתקבל בא"י כל זמן שארמית היתה מדוברת בה. לשם כך הרי היו תרגומים ארץ-ישראליים, שנכתבו בלשון, שהכל הבינוה.

וכאן רצוני להביא שיחה, שנתקימה בין הפרופ' ונסינק המנוח וביני, שענין לה עם ההנחה, שהתרגום האי"י נתחבר בלי ספק בשפה שהיתה מדוברת בא"י. הדבר היה בלידן, בקיץ של שנת 1938. הפרופ' ונסינק היה עסוק אותו זמן במחקר ממצה ע"ד השפה המדוברת בא"י בתחלת הספירה הנוצרית. הוא קרא את הפסקאות הארמיות של תלמוד ירושלמי ובדק יפה את הקטעים של התרגום הארץ-ישראלי שהוצאתי לאור והראה לי את האוסף, שאסף לשם הלקסיקון והדקדוק של שפה זו. הוא ראה בקטעי-י של התרגום האי"י חשיבות מיוחדת. ידוע הדבר, שבברית-החדשה פנו אל ישו בשם $\alpha\beta\beta\alpha\upsilon\tau$ (מרקוס גא, יוחנן כ, טז). מילה זו לא נמצאה עד כה

11 עיין: לואיס גינצבורג, *Genizah Studies*, לזכרו של ד"ר שלמה שכטר,

כרך 2, ניורק 1929, ע' 504 ואילך.

בשום מקור יהודי. בתרגום הארץ־ישראלי לבראשית כב, יט אנו קוראים :
 דורון היא משלחה לרבוני לעשו, ומילה זאת רווחת כאן.
 ידוע למדי ספר הדקדוק של הארמית הארץ־ישראלית היהודית,
 שנתחבר ע"י גוסטב דאלמאן¹². תרגום אונקלוס שמש לו כמקור ראשי לשפה
 שמדוברת היתה בזמן קדום בירושלים. לפי דעתו, שויון־הצורה של לשון
 זו ואי־זיקתו של מבנה־דקדוקה מעידים נאמנות, שלשון זו נשתמרה יפה.
 יודע הוא, שתרגום זה נתחבר בבבל — ובצורה מלאכותית. כמו־כ יודע הוא,
 שלא נסתים לפני המאה החמישית. הוא מודה, שהתרגום הירושלמי כחו
 יפה לשמש כדוגמא היפה ביותר ללשון שהיתה מדוברת בא"י — אם יעלה
 בידנו להוכיח, שפסקאות מתוכו הם עתיקים ביותר. אבל בהוסיפו לבדוק
 את התרגומים האי"ם־האלה הוסיף לראות בעליל, שפסקאותיהם העתיקות
 ביותר מקורן בתרגום אונקלוס.

הקטעים של התרגום הא"י העתיק שנתגלו מחדש והמסקנות שאנו
 יכולים להסיק מטקסטים אלה מראים ברורות, שטעה טעה דאלמאן. אין לטפל
 בארמית, שהיתה מדוברת בא"י בתחילת הספירה הנוצרית, בעזרת טקסט,
 שנתחבר בשפה מלאכותית ע"י חכמים שבבבל אחרי שנת 400 לספה"נ
 ושהוכנס אל א"י לפני המאה התשיעית, עת ששפת־הדבור בא"י היתה
 ערבית ולא ארמית!

ההערות שנקבצו בידי הפרופ' ונסינק הופקדו בספריה האוניברסיטאית
 של ליידין. ראיתין באפריל 1947 כשנודמנתי לשם לרגלי נכחותי בפגישה
 של האגודה האורינוטלית ההולנדית. נשאתי־ונתתי בהן עם האנשים הממונים
 עליהן. ההערות האלה נשלחו אלי לכאן (לאוקספורד) ואני מקוה, שיעלה בידי,
 בעזרת אחדים מידידי המלומדים בארץ זו, להביאן לשלמות הנרצה. (תרגום).

12 עיין : ג. דאלמאן . Grammatic .. לייפציג 1905, עמודים : 12—13.